

PÄÄKIRJOITUS

Sota, muistamisen etiikka ja kasvatushistorian mahdollisuus

Kaisa Vehkalahti

Alettiin pelätä pahinta. Epätoivo alkoi vallata myös kotikyläni asukkaiden mielet. Evakoita vaelteli jo kylämme kautta pakomatalla sodan jaloista. Enää ei ollut epäilystäkään siitä, että sama kohtalo odotti meitäkin. (Nimi-merkki Sanelma, s. 1928.)

Näin muisteli lähtöään evakkotaipaleelle nimimerkki Sanelma yli kuusikymmentä vuotta tapahtumien jälkeen kirjoittamissaan omaelämäkerrallisissa nuoruusmuistoissa, jotka ovat saaneet paljon puhuvan otsikon ”Sotien varjostama nuoruuteni”. Laatokan rannalla vuonna 1928 syntynyt Sanelma perheineen kuului niihin karjalaisperheisiin, jotka joutuivat toisen maailmansodan aikana jättämään kotinsa kahteen kertaan. Syksyn 1944 lähdöstä tuli pysyvä. 16-vuotias Sanelma liittyi evakkokulkueeseen karjanhoitajana:

- Taas luikertelivat muuttokuormien ja karjalaumojen jonot pitkin karjalaisia kyläteitä sääestyksenään vaaroilta kaikuva valituslaulu ja itkuvirsien hyri-nä. - - Yövyimme milloin heinäladoissa, milloin taas majoituspaikoiksi osoitettujen talojen: lattioilla ilman minkäänlaisia vuodevaatteita. Sattui sadekuuroja ja muita harmeja. Lähellä Rääkkylää meitä vastaan syöksyi hoitajiltaan karannut valtava lehmälauma, jonka vauhkoontuneeseen menoon myös meidän karjamme intoutui mukaan. Oli suuri työ saada villiintynyt karja kääntymään takaisin Suomen suuntaan. Useiden päivien vaelluksen aikana kenkäni hiersivät jalkani verille ja rakkuloille, niin että minun oli jatkettava matkantekoa paljain jaloin, vaikka syyskuun pakkasaamuina maa oli valkean kuuran peittämää.

Toisen maailmansodan aikana noin 400 000 suomalaista, noin 10 prosenttia maan väestöstä, joutui jättämään kotinsa ja evakuoitiin eri puolille Suomea. Sodan ja niiden vaikutukset eivät ole milloinkaan rajautuneet vain aikuisväestöön, vaan ne ovat vaikuttaneet dramaattisesti ja monilla tasoilla myös lasten ja nuorten elämään (ks. esim. Korppi-Tommola 2008; Kuusisto-Arponen 2008; Näre 2010; Junila 2014). Niin myös tänä päivänä. Globaali pakolaiskriisi koskettaa erityisesti lapsia, nuoria ja nuoria aikuisia. Pakolaistilanne on nostanut Sanelman ja hänen ikäpolvensa sotakokemukset ajankohtaiseksi puheenaiheeksi. Itsenäisyyspäivän aikaan Helsingin Sanomien mielipidesivuilla virisi kiihkeä keskustelua siitä, onko suomalaisten evakkojen kokemuksia oikeutettua rinnastaa millään tasolla tämän hetken eurooppalaiseen turvapaikanhakijakriisiin ja pakolaisten kokemuksiin. Professori Jussi Pakkasvirran karjalaisten ”kotouttamista” ja nykyistä pakolaisongelmaa käsitelleestä mielipidekirjoituksesta (HS Mielipide 30.11.) leimahtanut monipolvinen keskustelu osoittaa elävästi, ettei toisen maailmansodan merkitys ja kipeys kansallisessa muistissa ole suinkaan hiipunut (vrt. Kinnunen & Jokisipilä 2012). Samalla keskustelu osoittaa jälleen kerran, miten hienovaraisille eroille ja symbolisesti latautuneille merkityksenannoille kollektiivinen muisti rakentuu. Keskustelussa eri osapuolille on ollut tärkeä todeta, ettei oman maan kansalaisia voi nimittää pakolaisiksi, tai ettei nykykielessä laajasti käytetty ja laveasti

ymmärretty termi kotouttaminen sovi puheeseen siirtokarjalaisuudesta. (Mm. HS Mielipide 1.12., 2.12., 6.12.).

Mielipidekeskustelussa konkretisoituvat monet niistä dilemmoista, joita filosofi ja historioitsija Avishai Margalit nosti esille klassikoksi muotoutuneessa teoksessaan *Ethics of Memory* (2002), jossa hän pohti kollektiivisen muistin luonnetta ja muistamista moraalisisinä kysymyksinä. Onko meillä velvollisuus muistaa joitakin menneisyyden ihmisiä ja tapahtumia? Jos on, mitä meidän on muistettava ja millä tavalla? Margalitin mukaan kollektiivinen muisti on keskeinen yhteisöjä koossapitävä voima. Eettinen velvoitteemme muistaa jotain kollektiivisesti syntyy suhteessa niihin ”paksuihin siteisiin” (*thick relationships*) jotka sitovat meitä perheenjäseniimme, sukuumme, lähiyhteisöömme ja lopulta kansakuntaan; niihin joiden kanssa jaamme yhteisen historian. Ilman yhteistä historiaa ja muistoja ei Margalitin mukaan ole yhteisöäkään. Unohdaminen tai väärin muistaminen puolestaan vahingoittavat näitä suhteita: kollektiivisen muistin ulkopuolelle sulkeminen on yksi kipeimmistä yhteisön ulkopuolelle sulkemisen tavoista.

Ei kuitenkaan ole samantekevää, mitä muistetaan ja mihin muistoja käytetään, kuten Juha Sihvola toi esille Margalitin teoksesta tuoreeltaan kirjoittamassaan puheenvuorossa (Sihvola 2003, 364); yhteisiä muistoja voidaan käyttää ristiriitaisin tavoin ja oikeuttamaan mitä erilaisimpia näkemyksiä ja tekoja. Esimerkiksi toiseen maailmansotaan liittyviä kansallisia muistoja hyödynnetään samanaikaisesti sekä oikeuttamaan turvapaikanhakijoiden vastaisia toimia, että perusteena sille, miksi maahantulijoita tulee auttaa. Omaan kansalliseen historiaamme sisältyvistä muuttoliikkeistä muistuttaminen voidaan paradoksaalisesti tulkita jonkin kansanosan – tässä tapauksessa siirtokarjalaisten – loukkaavaksi ulossulkemiseksi kansakunnasta. Hämmäntävä keskustelu kertoo siitä, että kollektiivinen muisti ei ole yksi ja yhteinen monoliittinen kokonaisuus, vaan sitä on mahdollista tulkita eri näkökulmista eri tavoin. Ristiriitaisia tunteita herättävät ja mielipiteitä jakavat yhteisen historian kipupisteet ovat myös jatkuvan uudelleentulkinnan kohteena. Samalla keskustelu kuitenkin alleviivaa kollektiivisen muistin merkitystä ja muistuttaa historian painavasta läsnäolosta kaikissa niissä ratkaisuisissa, joita teemme tässä ajassa. (Kinnunen & Jokisipilä 2012; Löfstöm toim. 2012.)

Voiko tämän hetken akuutin pakolaiskriisin käsittelyssä sitten hyödyntää tietoa menneisyyden sotolasten, sotaorpojen tai evakkolapsuuden kokeneiden kokemuksista? Keskustelu historiallisista ilmiöistä käytettävistä käsitteistä on tärkeää, mutta vie huomiota osittain pois siitä huomiosta, että vaikka olosuhteet ovat eri aikoina ja erilaisiin kulttuuripiireihin sijoittuneissa konflikteissa erilaisia, liittyy konfliktikokemuksiin ja niiden vaikutuksiin myös paljon samankaltaisuutta. Samalla loittonee kysymys siitä, miten menneisyydessä tapahtuneiden kriisikokemusten ja väestönsiirtojen vaikutuksia koskevaa kumuloitunutta tietoa voitaisiin hyödyntää, kun pohditaan traumaattisten sota- ja pakolaiskokemusten kohteeksi joutuneiden lasten ja nuorten kohtaamista tässä ajassa. Tämä lähtökohta on ollut keskeinen esimerkiksi kansainväliselle *Children and War: Past and Present* -konferenssisarjalle [\[1\]](#). Yksi konferenssi pääjärjestäjistä on YK:n pääsihteerin erityisedustaja lapsia ja aseellisia konflikteja koskevissa kysymyksissä, ja konferenssin päätarkoitus on tuoda historiantutkimus keskusteluyhteyteen tämän päivän lapsuutta ja sotaa käsittelevän tutkimuksen kanssa, päätöksenteon tueksi.

Lapsuus- ja nuoruusvuosiin sijoittuvien, traumatisoivien sotakokemusten merkitys ihmisen identiteetille on noussut vahvana esille uudessa suomalaisessa sotahistoriassa (ks. esim. Näre, Kirves & Siltala toim. 2010; Kinnunen & Kivimäki toim. 2012). Marianne Junila on käsitellyt lasten ja nuorten asemaa, kokemuksia ja toimijuutta niin vuoden 1918 sisällissodassa (Jalagin & Junila 2006; Junila 2014) kuin toisessa maailmansodassa (Junila

2011). Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen puolestaan on avannut tutkimuksessaan monitieteisiä näkökulmia evakkokokemusten merkitykseen (Kuusisto-Arponen 2008; 2014). Lapsuuden ja kasvatuksen historiassa sodat ja konfliktit eivät ole suinkaan mikään marginaalinen teema, kuten *History of Education* -lehden viime vuonna julkaistu laaja on-line teemanumero Education, War and Peace osoittaa. Lapsuuden ja kasvatuksen historian tutkimus on tuonut esille kotirintaman lasten, nuorten ja perheiden näkökulman sotiin ja konflikteihin. Esiin on noussut myös se, miten merkittävä rooli sodilla ja konflikteilla on ollut kasvatuksen ja koulutuksen suunnan ja sisältöjen muokkaajana. Esimerkiksi kokemukset toisen maailmansodan aikana useissa maissa toteutetuista lasten evakuoinneista ja massasiirroista vaikuttivat ratkaisevalla tavalla siihen, miten kehityspsykologinen näkemys varhaislapsuudesta muuttui sodan jälkeen. John Bowlbyn 1950-luvun alussa julkaisemat tutkimukset äidin hoivan merkityksestä lasten hyvinvoinnille perustuivat havainnoille, joita hän oli tehnyt kodittomiksi ja orvoiksi jääneiden lasten parissa sodan aikana ja sen jälkeen, kiertäessään Eurooppaa WHO:n lähettiläänä (ks. esim. Zetterqvist-Nelson 2009).

Kasvatuksen historialle voidaankin hahmottaa pragmaattisia mahdollisuuksia ainakin kolmella tasolla. Ensinnäkin tutkimuksella on tärkeä tehtävä tuoda esiin kriisejä kokeneiden lasten, nuorten ja perheiden historiallinen kokemus. Toinen tärkeä tehtävä on analysoida niitä vaikutuksia, joita kriiseillä on ollut myöhempään kasvatukseen ja koulutuspoliittisiin valintoihin, sekä kasvatusta koskevan asiantuntijatiedon muotoutumiseen. Kolmanneksi kasvatuksen historian tuottama tieto niistä menetelmistä, joilla menneisyyden kriisejä pyrittiin ratkaisemaan, niin onnistumisista kuin epäonnistumisista, voi olla arvokasta myös tässä hetkessä.

Nimimerkki Sanelma arvioi omaelämäkertansa päätteeksi lapsuus- ja nuoruuskokemusten merkitystä myöhemmin aikuisuudessa tekemilleen elämänvalinnoille. Vaikka hänen lapsuus- ja nuoruusmuistoissaan on myös paljon onnellisia ja iloisia hetkiä, yhteenkuuluvuuden ja huolenpidon tunteita, nousevat sodan luoma pelko, menetykset ja suru lapsuuden ja nuoruuden keskeisimmäksi tunneperinnöksi. Nuoruuden turvattomuuden jälkeen kodin ja turvallisuuden kaipuu nousevat keskeisiksi aikuisuudessa tehtyjä elämänvalintoja ohjanneiksi tekijöiksi:

Sotien varjostama nuoruusaikani vaikutti erittäin suuresti minun elämäni ta-pahtumiin. Herkässä varhaisnuoruudessani minut revittiin väkipakolla irti synnyinseudustani ja heimoni totutuista elämäntavoista, sukulaisista ja lapsuudenystävistä. Jouduin kahteen kertaan evakkoon vaeltelemaan ympäri Suomenmaata ja etsimään turvallista elämänympäristöä, minne voisinkin rakentaa asuinsijani, ja siellä kasvattaa uudet juuret itselleni. Minusta tuli elämän evakko, turvallisuuden ja kodin etsijä. Kymmenien vuosien ajan näin masentuneena ja väsyneenä ollessani saman painajaisunen: vaelsin suuren ihmisjoukon mukana kuin eksyneenä. Kaikilla oli mukanaan tavaramyyttejä, joita he kantoivat hoiperrellen ja nyyhkien. Taustalla kaikui kuin valituslaulu ja itkuvirsien hyrinä. (Nimimerkki Sanelma, s. 1928.)

Viitteet

[1] Children and War: Past and Present 2016: <http://www.wlv.ac.uk/research/research-institutes-and-centres/centre-for-historical-research/centre-for-historical-research-events/children-and-war-past-and-present-2016/>

Lähteet

Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto
Oi nuoruus! Elämäkerrallinen kirjoituskeruu 2010. Nimimerkki Sanelma: Sotien varjosta-
ma nuoruuteni

Painetut lähteet

Helsingin Sanomat 2015

Tutkimuskirjallisuus

- Children and War: Past and Present 2016. [www-lähde] <
<http://www.wlv.ac.uk/research/research-institutes-and-centres/centre-for-historical-research/centre-for-historical-research--events/children-and-war-past-and-present-2016/>>
(Luettu 10.12.2015)
- History of Education: Virtual issue Education, War and Peace, 2014. [www-lähde] <
<http://explore.tandfonline.com/content/ed/history-education-war-and-peace> > (Luettu
10.12.2015)
- Jalagin, Seija & Junila, Marianne 2006. Lukittu näky – sota lapsen kokemuksena. Historiallinen aikakauskirja 104 (2), 117–131.)
- Junila, Marianne 2014. War through the children's eyes. Teoksessa Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo (toim.) Finnish Civil War 1918: History, Legacy, Memory. History of Warfare 101. Leiden: Brill, 230–253.
- Junila, Marianne 2011. Wars of the Home Front. Mobilization, Economy and Everyday Experiences. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) Finland in World War II. History, Memory and Interpretations. History of Warfare 69. Leiden: Brill, 191–232.
- Kinnunen, Tiina & Jokisipilä, Markku 2012. Shifting images of "our wars". Finnish memory culture of World War II. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) Finland in World War II. History, Memory, Interpretations. History of Warfare vol 69. Leiden: Brill, 435–482.
- Korppi-Tommola, Aura (2008) War and Children in Finland During the Second World War. Paedagogica Historica 44 (4), 445–455.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2014. Silence, Childhood Displacement, and Spatial Belonging. ACME An International E-Journal for Critical Geographies, 13 (3), 434–441.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2008. Kotirintamia ja kaukomaita: paikattomuus tilallisen trauman ilmentäjänä suomalaisten ja englantilaisten sotilasten muistoissa. Nuorisotutkimus-lehti 26 (2).
- Löfström, Jan (toim.) 2012. Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen. Helsinki: Gaudeamus.
- Margalit Avishai, 2002. The Ethics of Memory. Harvard University Press.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni & Siltala, Juha, (toim.) 2010. Sodan kasvattamat. Helsinki: WSOY.

- Sihvola, Juha 2003. Historia ja muistamisen etiikka. *Historiallinen aikakauskirja* 101 (3), 361–367.
- Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena 2014. Nuoruus, sukupolvet ja oman elämän kirjoittaminen. Teoksessa Vehkalahti Kaisa & Suurpää Leena (toim.) *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Nuorisotutkimusverkoston / Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 152. Nuorisotutkimusseura: Helsinki, 5–29.
- Zetterqvist Nelson, Karin 2009. När Bowlby kom till Sverige. Från motstånd till erkännande: anknytningsteori i Sverige 1950–2000. Teoksessa Markström, Ann-Marie, Simonsson, Maria, Söderlind, Ingrid & Änggård, Eva (toim.) *Barn, barndom och föräldraskap*. Stockholm: Carlssons, 271–289.

FT, dos, Kaisa Vehkalahti toimii Nuorisotutkimusverkoston tutkimuspäällikkönä.